

Profesor dr. Vasile MĂRCULEȚ¹

ORGANIZARE ECLEZIASTICĂ DE RIT RĂSĂRITEAN ÎN REGIUNILE EXTRACARPATICE ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIII-LEA

Perioada care a urmat cuceririi Constantinopolului de către latini în anul 1204 a fost dominată în centrul și sud-estul continentului de o puternică ofensivă a papalității și a puterilor cruciadei. Un obiectiv al acestei politici l-a constituit cucerirea și convertirea Cumaniei apusene, respectiv a teritoriilor extracarpatiche locuite de români. Vârful de lance al ofensivei papalității și cruciadei în Cumania l-a reprezentat Regatul Ungariei. Două experiențe eșuate, cu Cavalerii Ordinului Teutonic, așezați în Țara Bârsei (1211-1225) și cu Cavalerii Ordinului Sfântului Ioan în Țara Severinului (1247), anulau, însă, șansele Regatului arpadian de a-și impune stăpânirea la sud și est de Carpați. Un succes parțial a fost obținut în plan religios de papalitate prin convertirea la catolicism a unei părți a cumanilor. Pentru aceștia, Sfântul Scaun a constituit Episcopatul Cumanilor, subordonat canonic Arhiepiscopiei ungare de Strigoni (1227). Dioceza catolică est-carpatică a avut o existență efemeră. Ea a funcționat mai puțin de un deceniu și jumătate, dispărând sub loviturile mongolilor, în 1241². În cursul primei părți a secolului al XIII-lea, în regiunile de la răsărit și sud de Carpați sunt atestate primele organizări ecleziastice de rang superior de tipul episcopiiilor și arhiepiscopiiilor.

Organizare ecleziastică la răsărit de Carpați

Ofensiva catolică în regiunile de la est și sud-est de Carpați a întâmpinat, însă, opoziția instituțiilor ecleziastice de rit ortodox, care funcționau în teritoriile intrate sub jurisdicția Episcopiei Cumanilor. Un asemenea caz este semnalat la 14 noiembrie 1234 de papa Gregorios IX Regelui Bela IV al Ungariei. Pontiful roman îi scria suveranului maghiar că *în Episcopatul Cumanilor sunt niște oameni care se numesc (quidam populi, qui Walati vocantur, existunt) care, deși după nume se socotesc creștini, îmbrățișând diferite rituri și obiceiuri într-o singură credință, săvârșesc fapte ce sunt potrivnice acestui nume. Căci, nesocotind Biserica Romană, primesc toate tainele bisericești, nu de la venerabilul nostru frate episcopul cumanilor, [...], ci de la niște pseudoepiscopi, care țin de ritul grecilor*³.

Analizând actul papal din 1234, Nicolae Dobrescu conchide că *acest document e cea dintâi mărturie istorică despre existența unor episcopi ortodocși la români*⁴. Opinii asemănătoare au exprimat de-a lungul timpului, Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, Mircea Păcurariu și alții⁵.

Petre P. Panaitescu este de părere că *existau deci în Țările Române, în 1234, episcopi ortodocși, dar contestă faptul că aceștia ar fi avut sedii permanente în regiunile nord-dună-*

*rene, astfel papa le-ar fi indicat cu titlul lor și nu ar fi folosit termenii de „pseudo-episcopi”, conchide el*⁶. În concluzie, afirmă el, *socotim că scrisoarea papală se referă, nu la episcopi propriu-ziși, ci la reprezentanți itineranți ai episcopului ortodox, care transmiteau hirotonia preoților, printr-un drept de transmisiune indirectă*⁷.

Organizare politică în spațiul carpato-dunărean în secolele IX-XIII

În condițiile politice și religioase prezentate de scrisoarea papală, considera Nicolae Iorga, s-a cristalizat la nordul Dunării de Jos, într-un cadru popular, o credință specifică, *creștină sau mai curând creștino-păgână*⁸. Ideea exprimată de N. Iorga a fost preluată mai recent de Alexandru Madgearu, care bazat pe aceleași considerente susține că la nord de Dunăre s-a dezvoltat un creștinism cu caracter popular, a cărei principală caracteristică *a fost conservarea în mai mare măsură a unor credințe și practici păgâne, care au dat religiozității populare românești o coloratură specifică*⁹. Ca urmare a acestei stări de fapt, consideră în continuare autorul, în societatea românească, *până în secolul al XIV-lea, creștinismul „popular”, lipsit de ierarhie și dogme, în care feluritele credințe de origine păgână s-au putut manifesta în voie*¹⁰.

În ceea ce ne privește, nu împărtășim decât parțial asemenea opinii. Dacă suntem absolut de acord cu simbioza păgâno-creștină, specifică creștinismului românesc de factură populară, nu putem accepta, însă, teza privind absența unei organizări ierarhice superioare a Bisericii românești. Din punctul nostru de vedere, importanța informațiilor din actul papal cu privire la acțiunea unor așa-ziși *pseudoepiscopi, care țin de ritul grecilor, rezidă în faptul că ele confirmă funcționarea unor instituții ecleziastice de rit ortodox de rang episcopal în aria de jurisdicție a episcopului cumanilor. Din punctul nostru de vedere, considerăm că ne aflăm în prezența unei organizări ecleziastice paralele: cea catolică, recunoscută de papalitate, și cea ortodoxă susținută de potențaii locali. În cazul de față, termenul de pseudoepiscopi, are un sens denigrator, folosit în mod intenționat pentru a-i desemna pe arhierii ortodocși. Episcopiile aflate sub jurisdicția lor funcționau, probabil, în cadrul formațiunilor politice locale. Ostilitatea cu care sunt priviți respectivii arhierii ortodocși de curia papală conduce spre concluzia că eparhiile păstorite de ei nu se aflau sub jurisdicția ecleziastică a Bisericii constantinopolitane, aflată în uniune cu cea romană după cucerirea latină din 1204, ci, foarte probabil, sub cea a Patriarhiei Ecumenice de la Niceea. Similitudinile*

dintre funcționarea acestor eparhii ortodoxe din aria de jurisdicție a episcopului cumanilor cu funcționarea episcopiei de pe moșiile fiilor cneazului Bela (Bâlea) din Transilvania, atestată, de asemenea, de acte papale la începutul aceluiași secol (1204-1205)¹¹, sunt evidente.

Unde erau hirotonisiți acești episcopi de rit grecesc nu putem preciza. Un pasaj din *Tractatus de duabus Sarmatii Asiana et Europiana et de contentis in eis* a lui Mathias de Miechow, redactat în 1517, poate avea importanță din acest punct de vedere, putând oferi un ipotetic răspuns. În lucrarea sa, umanistul polon afirmă că la înainte de marea invazie mongolă locuia acolo (la Kiev – n.n.) un mitropolit de rit rutean sau grecesc, conducătorul multor vlădici și episcopi de la Dunăre din Moldova, Valahia, Rusia și Moscovia, dar după distrugere nu mai locuia la Kiev¹². Conform știrilor transmise de autorul polon, arhieriei care funcționau înainte de marea invazie mongolă în regiunile din nordul Dunării de Jos locuite de români se aflau sub jurisdicția mitropolitului de Kiev. Cum de Moldova și Țara Românească nu putem discuta în epoca amintită, fără îndoială, prin aceste toponime autorul polon are în vedere teritoriile care ulterior au intrat în componența celor două state românești, așa cum funcționau ele în epoca în care își redacta lucrarea.

Conform, conținutului actului papal, succesele înregistrate de respectivii episcopi de rit ortodox în contracararea prozelitismului catolic, au fost atât de evidente, inclusiv în rândul credincioșilor de rit catolic, încât au stârnit îngrijorarea papalității. Referindu-se la acest aspect, papa Gregorios IX îl atenționa pe suveranul maghiar că în urma acțiunii episcopilor de rit grec, unii, atât unguri, cât și teutoni, împreună cu alți dreptcredincioși din Regatul Ungariei, trec la dânsii ca să locuiască acolo și astfel, alcătuind un singur popor cu numiții români (Walathis), nesocotindu-l pe acesta [pe episcopul cumanilor – n.n.], primesc sus-numitele taine spre marea indignare a dreptcredincioșilor și spre o mare abatere a credinței creștine¹³. Pentru a pune capăt acțiunilor anticatolice a respectivilor episcopi schismatici, în rândul românilor, papa îi transmitea episcopului cumanilor porunca de a le orându-i, pentru nevoile de mai sus, [...], un episcop catolic potrivit aceluiași popor, care să-i fie vicar¹⁴. Totodată, regelui, căruia îi amintea un mai vechi angajament luat în fața legatului papal, episcopul Iacobus de Preneste, de a-i obliga pe toți neascultătorii față de Biserica catolică din Ungaria să se supună acestei biserici îi cerea să îi silească pe sus-numiții români (Walathos) să primească pe episcopul pe care zisa biserică li-l va fi dat, acestuia urmând să-i asigure venituri îndestulătoare și potrivite demnității sale din cele strânse de la români¹⁵.

Penuria de informații nu ne permite nici în acest caz să știm dacă dispoziția papală a fost pusă sau nu în aplicare. Câțiva ani mai târziu, în 1241, întregul edificiu politico-religios din regiune se prăbușea sub loviturile mongolilor.

Organizare ecleziastică la sud de Carpați

Organizarea și funcționarea unor instituții ecleziastice de rang superior sunt atestate de puținele informații de care

dispunem la mijlocul secolului al XIII-lea și la sud de Carpați. Informațiile, foarte sumare de altfel, despre existența lor se regăsesc în diploma acoradă la 2 iunie 1247 de Regele Bela IV al Ungariei lui Rembaldus, marele preceptor al ordinului Cavalerilor Ospitalieri ai Sfântului Ioan din Ierusalim (Cavalerii Ioaniți).

Diploma regală dată ordinului Cavalerilor Sfântului Ioan, așezați în Țara Severinului le acorda acestora la sud de Carpați, în Cumania, cnezatele lui Ioan și Farcaș, dar nu și voievodatele lui Litovoi și Seneslau care erau lăsate românilor¹⁶. Actul preciza privilegiile și obligațiile Cavalerilor Ioaniți, stabilea aria lor de jurisdicție, veniturile care le reveneau din dijmele plătite de locuitorii formațiunilor politice românești intrate sub jurisdicția lor sau aflate sub suzeranitatea coroanei maghiare. Conform stipulațiilor documentului jumătate veniturile încasate din Țara Severinului și cnezatele menționate rămâne în folosul coroanei maghiare, iar cealaltă jumătate revenea ordinului cavaleresc al Sfântului Ioan afară de bisericile clădite și cele ce se vor clădi în toate țările sus zise, din veniturile cărora nu păstrăm nimic pe seama noastră – rămânând totuși neatînse cinstea și drepturile arhiepiscopilor și episcopilor pe care se știe că le au¹⁷.

Cine sunt acei episcopi și arhiepiscopi la care face referire suveranul Ungariei, documentul nu ne spune. Au fost ei episcopii și arhiepiscopii catolicii din Regatul Ungariei sau arhieriei ortodoxe, care funcționau pe lângă cnezii și voievozii amintiți? Părerile istoricilor sunt împărțite.

Dimitrie Onciul lasă să se înțeleagă că aceștia ar fi fost episcopii catolici¹⁸. Alți istorici resping această teorie și sunt de părere că diploma regală se referă la arhieriei de rit răsăritean, poate chiar de tipul acelor pseudoepiscopi, menționați de actul papal din 1234¹⁹.

Din punctul nostru de vedere, documentul regal ne relevă, fără dubii, funcționarea unor structuri ecleziastice complexe de rit răsăritean în teritoriile la sud de

Carpați, unde ființau respectivele cnezate și voievodate românești. Parohiile din zonă, documentate prin acele biserici clădite și cele care se vor clădi sunt organizate în episcopii și arhiepiscopii. Cu titlu de ipoteză considerăm că nu este exclus din cadrul formațiunilor politice de rang inferior – cnezatele – să fi fost organizate ca episcopii, iar cele din cadrul formațiunilor politice de rang superior – voievodatele – ca arhiepiscopii. În spiritul aceleiași ipoteze considerăm că nu este exclus ca episcopiile din cadrul cnezatelor să fi fost subordonate arhiepiscopilor care funcționau pe teritoriile voievodatelor.

Existența unor asemenea eparhii de rang superior, de tipul episcopiilor și arhiepescopiilor, în cadrul formațiunilor politice locale nu trebuie să surprindă. Funcționarea lor se înscrie în procesul legic de organizare a statului și a instituțiilor sale fundamentale, în rândul cărora Biserica ocupa un loc aparte. Totodată, informațiile cuprinse în Diploma Cavalerilor Ioaniți, infirmă categoric acele opinii ale unor istorici români care contestă existența unei ierarhii superioare în cadrul Bisericii românești²⁰.

În ceea ce privește subordonarea lor ecleziastică, aceasta ne rămâne necunoscută. Nu excludem însă posibilitatea ca

Diploma cavalerilor ioaniți

ele să fi fost dependente canonic de Biserica din Constantinopol, aflată în unire cu Biserica Romei. Temeiul opiniei noastre îl reprezintă recunoașterea și reconfirmarea de către regalitatea maghiară a privilegiilor și statutului arhierieilor locali, episcopi și arhiepiscopi. În opinia noastră, în cazul în care aceștia ar fi depins canonic de Patriarhia Ecumenică de la Niceea, o asemenea recunoaștere ar fi fost puțin probabilă.

Bibliografie

- DIR, C, I – *Documente privind istoria României. Veacul: XI, XII și XIII, C. Transilvania*, vol. I (1075-1250), București, 1951.
- Dobrescu 1906 – N. Dobrescu, *Întemeierea mitropoliilor și a celor dintâi mănăstiri din țară*, București, 1906.
- DRH, B, I – *Documenta Romaniae Historica, B. Țara Românească*, vol. I (1247-1500), întocmit de P.P. Panaitescu, D. Mioc, București, 1966.
- DRH, D, I – *Documenta Romaniae Historica, D. Relații între Țările Române*, vol. I (1222-1456), întocmit de Șt. Pascu et alii, București, 1977.
- Ferenț 1931 – I. Ferent, *Cumanii și episcopia lor*, Blaj, 1931.
- Giurescu, Giurescu 1975 – C.C. Giurescu, D.C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. 1: *Din cele mai vechi timpuri până la întemeierea statelor medievale românești*, București, 1975.
- Hurmuzaki I/1 – *Documente privitoare la istoria românilor* culese de E. de Hurmuzaki, vol. I: *1199-1345*, partea 1, culese și însoțite de note și variante de Nic. Densușianu, București, 1887.
- Iorga 1985 – N. Iorga, *Istoria poporului românesc*, București, 1985.
- Madgearu 2001 – Al. Madgearu, *Rolul creștinismului în formarea poporului român*, București, 2001.
- Onciul 1968 – D. Onciul, *Scrieri alese*, vol. II, București, 1968.
- Panaitescu 2000 – P.P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrân*, București, 2000.

Păcurariu 1991 – M. Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. I, București, 1991.

Spinei 2007 – V. Spinei, *Episcopia Cumanilor. Coordonate evolutive*, „Arheologia Moldovei”, XXX, 2007 (2008), p. 137-180.

Spinei 2008 – V. Spinei, *The Cuman bishopric – genesis and evolution*, „The Other Europe in the Middle Ages. Avars, Bulgars, Khazars, and Cumans”, ed. Fl. Curta, R. Kovalev, Leiden-Boston, 2008, 413-456.

Urkundenbuch, I – Urkundenbuch zur geschichte der Deutschen in Siebenbürgen, Ester Band: *1191 bis 1342*, Nummer 1 bis 582, von Fr. Zimmerman und C. Werner, Hermannstadt, 1892.

THE ECLESIASTICAL ORGANIZATION OF EASTERN RITE IN THE EXTRA-CARPATHIAN REGIONS IN THE FIRST HALF OF THE 13TH CENTURY

The 13th century records the establishment of an Eastern-type ecclesiastical organization, of superior rank – episcopal and metropolitan – in the extra-Carpathian regions inhabited by Romanians. Eastern form the Carpathians, the papal documents mention the functioning of some Orthodox Dioceses in 1234. These were activating in the area of jurisdiction of the Cumans' Catholic Bishop. In the Diploma of the Ioanit Knights from 1247 is attested the functioning of some dioceses and archiepiscopates of Orthodox rite, that were functioning within the political formations existent in the area. Those, the Hungarian royalty offered them all the rights and the privileges that were previous held in the moment when the Ioanit Knights were brought in the Land of Severin.

Keywords: The Diocese of the Cumans, pseudo-bishops, the Ioanit Knights, Land of Severin, bishops, archbishops

NOTE

- 1 Colegiul Tehnic „Mediensis” Mediaș.
- 2 Ferent 1931, p. 133-152; Spinei 2007, p. 137-180; Spinei 2008, 413-456.
- 3 Hurmuzaki, I/1, p. 132, nr. CV; DIR, C, I, p. 275, nr. 230; DRH, D, I, p. 9-10, nr. 9.
- 4 Dobrescu 1906, p. 12.
- 5 Păcurariu 1991, p. 243; Giurescu, Giurescu 1975, p. 251.
- 6 Panaitescu 2000, p. 314.
- 7 *Ibidem*.
- 8 Iorga 1985, p. 185.
- 9 Madgearu 2001c, p. 58.
- 10 Madgearu 2001, p. 102.
- 11 Hurmuzaki, I/1, p. 39, nr. XXX; DIR, C, I, p. 28, 367, nr. 45.
- 12 Mathias de Miechow 1518, p. 4.
- 13 Hurmuzaki, I/1, p. 132, nr. CV; DIR, C, I, p. 275, nr. 230; DRH, D, I, p. 9-10, nr. 9.
- 14 *Ibidem*.
- 15 *Ibidem*.
- 16 Hurmuzaki, I/1, p. 249-251, nr. CXCIII; *Urkundenbuch*, I, p. 73-76, nr. 82; DRH, B, I, p. 3-11, nr. 1.
- 17 Hurmuzaki, I/1, p. 250, nr. CXCIII; *Urkundenbuch*, I, p. 73, nr. 82; DRH, B, I, p. 4, 8, nr. 1.
- 18 Onciul 1968, II, p. 627.
- 19 Păcurariu 1991, p. 245; Giurescu, Giurescu 1975, p. 251.
- 20 Cf. Madgearu 2001, p. 102.